

**MİRİYOKEFALON SAVAŞINA GİDEN SÜREÇTE
TÜRKMENLERİN SELÇUKLU-BİZANS İLİŞKİLERİNDEKİ
ROLÜ**

**THE ROLE OF TURKOMANS IN THE SELJUK-BYZANTINE
RELATIONS IN THE PROCESS LEADING TO THE WAR OF
MYRIOKEFALON**

İsmail KARAKOÇ*

Öz

II. Kılıç Arslan Döneminde Anadolu'nun batı uçları Türkmenlerin yoğun yerleşim sahası haline gelmiştir. Konar-göçer yaşam tarzını sahip olan bu Türkmen toplulukları mevcut meraların hayvanları için yetersiz gelmeye başladığı zamanlarda Bizans arazisindeki verimli otlakları kullanmaya başlamışlardır. Ayrıca kendi başlarına üretemedikleri ürünleri temin etmek amacıyla Bizans yerleşim yerine yağma akınları düzenlemişlerdir. Türkmenler, yaşam biçimlerinin etkisiyle ortaya koydukları bu faaliyetlerle farkında olmadan II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a yönelik politikalarını olumsuz etkilemeye başlamıştır. İmparator Manuel, Türkmenlerin yol açtığı bu tahribattan II. Kılıç Arslan'ı sorumlu tutarak Selçuklular üzerine birçok kez sefer düzenlemiştir. Bu durum Selçuklular ile Bizans arasındaki ilişkilerin çatışma boyutuna ulaşmasına ve Miryokefalon Savaşı'na giden süreçte belirleyici rol oynamıştır.

---

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara/Türkiye, ismail.karakoc@hvu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3386-5727>.

•
Anahtar Kelimeler

II. Kılıç Arslan, İmparator Manuel, Türkmenler, Konar-göçer yaşam, Miryokefalon Savaşı

•
Abstract

During the reign of Kilij Arslan II, the western ends of Anatolia became the dense settlement area of the Turkomans. These Turkoman communities, who had a nomadic lifestyle, started to use the fertile pastures in the Byzantine land when the existing pastures began to be insufficient for their animals. In addition, they organized plundering raids on the Byzantine settlement in order to obtain products that they could not produce on their own. Turkomans, unwittingly, started to negatively affect Kilij Arslan II's policies towards Byzantium with these activities, which they put forward with the influence of their lifestyles. Emperor Manuel held Kilij Arslan II responsible for this destruction caused by the Turkomans and organized many expeditions against the Seljuks. This situation played a decisive role in the process that led to the conflict between the Seljuks and Byzantium and the war of Myryokephalon.

•
Keywords

Kilij Arslan II, Emperor Manuel, Turkomans, Nomadic life, Myryokephalon War

GİRİŞ

Savaş, sahip olunan maddi ve manevi iradeyi düşmana kabul ettirmek amacıyla uygulanan bir kuvvet kullanma eylemidir. Diğer bir ifadeyle; siyasi, ekonomik veya sosyal bir gayeyi gerçekleştirmek amacıyla rakibi karşı koyamaz duruma getirmektir (Clausewitz, 2018, s. 29). Bu kısa tanımdan da anlaşılacağı üzere belirli bir amaca hizmet eden savaşlar, tarihte birçok millette olduğu gibi Türklerin de kaderinde belirleyici rol oynamıştır. Nitekim Türk tarihine bakıldığında menfi veya müspet yönde sayısız savaşların yer aldığı görülmektedir. Sonuçları itibariyle bu savaşların bir kısmı o günün siyasi ve askerî koşulları içinde sınırlı bir etkiye sahip olurken, bir kısmı da vatan açma (Malazgirt Savaşı), vatan kurtarma (Başkomutanlık Meydan Muharebesi), devlet kurma (Dandanakan Savaşı) veya devlet yıkma (Katavan ve Köseadağ Savaşları) gibi tarihin seyrini değiştiren büyük hadiselerle yol açmıştır. Şüphesiz Türk tarihine damgasını vuran ve vatan savunmasının en çarpıcı örneklerinden birini teşkil eden Miryokefalon Savaşı'nı da bu büyük savaşlar arasında sayabiliriz.

Malazgirt Savaşı'ndan yaklaşık bir asır sonra Anadolu'da Türk varlığına yönelik en ciddi tehditlerden birini oluşturan Miryokefalon Savaşı'nda Türkiye Selçukluları ile Bizans'ı karşı karşıya getiren temel amillerin başında Türkmenler gelmekteydi. Bu dönemde Batı Anadolu bölgesinde sayıları oldukça artan Türkmen gruplarının hareketli yaşamları ve Bizans topraklarına düzenledikleri sınır tanımaz akınlar, iki taraf arasındaki ilişkilerde başlıca sorunu teşkil ediyordu. Uç bölgelerinde kümelenmiş Türkmen aşiretlerinin müstakil yaşama arzusuyla Selçuklu idaresine gösterdikleri zayıf bağlılık, II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a yönelik politikalarında çözülmesi zor problemlere yol açıyordu. Öte yandan bu hareketli topluluğun kendi menfaatlerini ön planda tutan fevri davranışları Selçuklu yönetimi açısından bir Türkmenler meselesinin varlığını açıkça gözler önüne seriyordu.

II. Kılıç Arslan, XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye Selçukluları'nun gündemini daha yoğun şekilde meşgul etmeye başlayan bu sorun karşısında Büyük Selçuklu sultanlarının uyguladığı politikalara benzer bir yol izleyerek güç ve kuvvet kullanma yöntemine gitmemiştir (Koca, 1997, 94; Köymen, 2011, 49). Barışçıl siyasetlerle soydaşları olan Türkmenleri, Bizans sınırındaki uç bölgelere yönlendirmiştir. Böylece hem Türkmenlerin yarattığı buhranı merkezden uzaklaştırmış hem de Bizans tarafından gelebilecek saldırılara karşı önleyici bir set oluşturmayı amaçlamıştır. Bunun yanında Türkmenlerin düzenleyeceği akınlar

sayesinde Bizans üzerinden yeni toprak kazanımlarına zemin hazırlamak istemiştir. Ancak itaat altına alınmakta zorlanılan ve gerektiğinde bağlı bulunduğu otoriteye karşı gelmekten çekinmeyen bu Türkmen aşiretleri bir süre sonra II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a yönelik siyasi ve askerî politikalarına zarar verici faaliyetlerde bulunmuşlar ve Miryokefalon Savaşı öncesinde Selçuklu-Bizans ilişkilerinde büyük kırılmalara yol açmışlardır.

Anadolu'da Türk varlığını tescilleyen ve Türk tarihinin en büyük vatan savunmalarından birini teşkil eden Miryokefalon Savaşı hakkında bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır. Abdulhalûk Çay (1984), Feridun Dirimtekin (1944), ve Hüseyin Yaprakçı (1983) Miryokefalon Savaşı'nı konu alan müstakil araştırmalarda bulunmuşlardır. Bunların yanında Mehmet Altay Köymen (1977), Kemal Turfan (1986), Bilge Umar (1990), Kudret Ayıter (1976), Ekkehard Eickhoff (1976), Ebru Altan (2002) ve Hüseyin Şekercioğlu da (1967) çeşitli mecralarda bu konu hakkında makaleler yayınlamışlardır. Ayrıca farklı üniversitelerin, kurumların ve belediyelerin bünyesinde konferanslar, sempozyumlar ve çalıştaylar düzenlenmiştir. Ancak bu çalışmaların büyük çoğunluğu Miryokefalon Savaşı'nın gerçekleşmiş olabileceği yerlerin tespiti üzerine yoğunlaşmıştır. Miryokefalon Savaşı'nın Türkmenler açısından ele alındığı bu çalışmada ise onların Türk tarihinin akışı üzerinde oynadıkları rol üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede ilk olarak II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a yönelik politikası ele alınmış ve Türkmenlerin Türkiye Selçukluları ile Bizans arasındaki ilişkilerde bir sorun olarak ortaya çıkmalarının altında yatan gerekçeler incelenmiştir. Bu kısımda Türkmenlerin yaşam tarzları gereği ortaya koyduğu faaliyetlerin II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a yönelik politikalarını olumsuz yönde etkilediği ve bu durumun Miryokefalon Savaşı'nın ana sebeplerinden birini oluşturduğu vurgulanmıştır. Ardından Türkmenler ile Bizans birlikleri arasında yaşanan askerî mücadelelere ve İmparator Manuel'in Türkmenlere karşı aldığı savunma önlemlerine değinilerek bu zamana kadar yapılmış olan çalışmalara katkı sunmak hedeflenmiştir.

II. Kılıç Arslan 1155 yılında tahta çıktığında Türkiye Selçuklu Devleti, doğuda Danişmendliler, güneyde Ermeni Krallığı, batı istikametinde ise Bizans İmparatorluğu tarafından çevrelenmiş bulunuyordu. Öte yandan ihtirash bakışlarını Anadolu'ya yöneltmiş olan Musul-Halep Atabeyi Nureddin Mahmud da Kuzey Suriye'de ayrı bir güç merkezi olarak varlık gösteriyordu. Saltanatı boyunca ortaya koyduğu icraattan anlaşıldığı üzere Anadolu'nun siyasi yapısındaki bu parçalanmanın II. Kılıç Arslan'ın politikaları üzerinde belirleyici olduğu söylenebilir. Buna göre II. Kılıç Arslan'ın Doğu'da kendisine rakip olan devletlerle mücadele ederek Anadolu'daki hâkimiyetini pekiştirmek istediğini,

Batı'da ise Bizans'a karşı daha çok uç bölgelerindeki Türkmenlerin ön saflarda bulunduğu ve gerek görülmedikçe savaştan uzak durmanın arzulandığı bir politika takip ettiğini söylemek mümkündür (Mecit, 2017, s. 150). Bu politika doğrultusunda Bizans ile kurulmak istenilen müspet ilişkilerin hudut bölgelerindeki Türkmenlerin ekonomik önceliklerinin etkisiyle savaş boyutuna ulaşması, II. Kılıç Arslan'ın siyasi hedefleri ile Türkmenlerin çıkarlarının çatıştığına ve Türkmenler Selçuklu-Bizans ilişkilerinde bir sorun olarak ortaya çıktığına kanıt göstergesidir.

Türkmenlerin Yaşam Tarzlarından Kaynaklanan Sorunlar

XII. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye Selçuklu Devleti'nin batı uçları Türkmenlerin yoğun yerleşim sahası haline gelmişti. Sınır bölgelerini merkez edinen bu Türkmen gruplarının iktisadi faaliyetlerinin ağırlık merkezini hayvancılık oluşturuyordu. Diğer bir ifadeyle "kendi kendine yeten" (self-sufficient) veya mal biriktirmenin olmadığı gezgin besiciliğe dayanıyordu (Polat, 1997, s. 44). Bu üretim modelinde sürülerin açık meralarda yetiştiriliyor olması dönemsel olarak verimli otlaklar arasında yer değiştirmeyi zorunlu hale getiriyordu. Bu nedenle Türkmenler yazın yüksek yaylalara (yaylak) çıkıyor, kışın ise nispeten daha ılıman ve korunaklı olan ovalara (kışlak) iniyorlardı (Khazanov, 2015, s. 94, 95).

Türkmenler, hayvanlarının yiyecek ve içecek gereksinimlerini temin etmeye mecbur olduklarından daha çok tabiat ve iklim şartlarının ihtiyaçlarına uygun olduğu Anadolu'nun batı kesimlerini kendilerine yaşam alanı olarak seçmişlerdi (Polat, 2004, s. 230). Bu dönemde Bizans iktidarının çöküş eğiliminde olması yerli halk tarafından kırsal alanların terk edilmesine yol açmış ve ıssızlaşan bu araziler göz açıp kapatıncaya kadar Türkmenler tarafından doldurulmuştu (Vryonis, 2020, s. 247). Batı uçlarında yaşanan bu nüfus artışı nedeniyle bir süre sonra mevcut otlaklar Türkmenlerin sürülerine yeterli gelmemeye başlamıştı. Türkmenler, iktisadi faaliyetleri açısından büyük tehdit yaratan bu durum karşısında Bizans topraklarına yönelerek hayvanlarını bu bölgedeki meralarda otlatmaya başlamışlardı. Bu dönemde başta Eskişehir (Dorylaion) olmak üzere Kütahya (Kotiaion) ve Denizli (Laodikeia) çevresindeki verimli düzlükler Türkmenlerin yeni otlak alanları haline gelmişti. Khoniates'in aktardığına göre Türkmenler yaz aylarında koyun ve sığır sürülerini Dorylaion çevresindeki verimli otlaklarda semirtiyorlardı (1995, s. 122). Öte yandan toponimi çalışmalarından anlaşıldığı üzere Türkmenlerin bu bölgelerdeki varlığı yer isimlerinin Türkçeleşmesine yol açacak düzeye ulaşmıştı. Bugün Eskişehir'in güneybatısında uzanan dağ silsilesi

hâlâ Türkmen Dağı (Göçebe Dağı) olarak anılmaktadır. 19. yüzyıl gibi geç sayılabilecek bir dönemde bile Türkmen Dağı'nın güney yamaçları Döğer, Kargın ve Bayat isimlerini taşıyordu. Yine aynı bölgede bulunan Türkmenbaba Tepesi ve Kırgız Dağı buralardaki Türkmen yerleşimin yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir (Vryonis, 2021, s. 29). Ayrıca 13. yüzyılda Denizli'den itibaren batıya doğru uzanan dağların Cibâlû't Turkumân (Türkmen Dağları) olarak anılması bu bölgelerin önceki dönemlerde de Türkmenlerin mevsimsel göçlerine maruz kalmış olabileceğini göstermektedir (Koca, 2015, s. 81).

Türkmenlerin otlak bulmak amacıyla Bizans arazilerine yönelik bu ihlallerinin siyasi açıdan ne gibi sonuçlar doğuracağı konusunda bir endişeye sahip olduklarını söylemek pek mümkün değildir. Yerleşik toplumlardan farklı olarak sınır kavramının gelişmediği Türkmenler çadırlarını kurabildikleri veya hayvanlarını otlatabildikleri bölgeleri kullanmakta sakınca duymuyorlardı. Yerleşiklerin oluşturduğu sunî sınırlara anlam verememelerinden dolayı buldukları bölgeleri özel mülkiyetleri olarak görüyorlardı (Koca, 2002, s. 541, 542; Polat, 2004, s. 22-25). Ancak Türkmenlerin verimli meraları takip ederek batı yönündeki bu ilerleyişi söz konusu bölgelerde büyük kargaşaya yol açıyordu. İmparator Manuel, "sürüleriyle beraber kendilerine uygun yaylalar arayarak Bizans sınırını aşmayı adet edinmiş" bu Türkmen gruplarını geri döndürmek amacıyla hem kendisi hem de Gudelos Tzykandes ve Mikhail Angelos gibi komutanların öncülüğünde pek çok sefer düzenlemesine rağmen tehlike anında engebeli araziye çekilen Türkmenlere ulaşmakta zorluk çekiyordu (Göka, 2019, s. 43; Khoniates, 1995, s. 86).

Miryokefalon Savaşı'na giden süreçte Türkmenlerin Selçuklu-Bizans ilişkilerinde sorun olarak ortaya çıktığı bir diğer konu ise ganimet (doyumluk) elde etmek amacıyla düzenledikleri akınlardır. Türkmenler, her ne kadar hayvan yetiştiriciliğinde uzmanlaşmış olsalar da çoğu tarım ekonomisinin aksine mensuplarının temel ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalıyor, tahıl ve zanaata dayalı beceri gerektiren ürünleri tek başlarına üretmiyorlardı (Khazanov, 2015, s. 162, 163; Koca, 2002, C. 4, s. 543). Bu gereksinimlerini karşılamak amacıyla ganimet gibi ilave ekonomik tedbirlere başvuruyorlardı. Öte yandan iktisadi faaliyetlerinin temelini oluşturan hayvan yetiştiriciliğinde gerekli olan ot ve su gibi besin kaynaklarının tabiat tarafından kendilerine hazır olarak sunulması, yerleşik toplumlar tarafından üretilen ürünleri de masrafsız bir şekilde elde etme düşüncesini doğuruyordu (Göka, 2019, s. 46; Polat, 1997, s. 50). Dolayısıyla Türkmenlerin dünyasında ganimet elde etmeye yönelik bu akınlara yaşam tarzlarının doğal bir bileşeni olarak önemli gelir kaynakları arasında yer alıyordu.

Türkmenlerin ganimet arzusuyla düzenledikleri bu akınlar, Bizans'ın yerli ahalisi için büyük bir yıkım oluşturmuştu. Bu yıkımın etkileri kırsal kesimlerde daha ağır şekilde hissediliyordu. Türkmen akınları karşısında direniş gösteremeyen yerli halkın bir kısmı topraklarını terk etmeye mecbur kalırken bir kısmı da esir düşmekten kendilerini kurtaramıyordu. Akınların etkisiyle tarım arazilerinin boşalması Bizans'ın üretim zincirinde aksamalara yol açarak büyük kentlerin temel ihtiyaçlarının tedarikini zorlaştırıyordu. Öte yandan ganimet için gelen Türkmenler, yerli halktan sadece kendi üretmedikleri ürünleri almakla kalmıyor, aynı zamanda at, sığır, keçi gibi besi hayvanlarına el koyarak kırsal bölgelerdeki halkın geçimini zorlaştırıyorlardı (Vryonis, 2020, s. 226).

Miryokefalon Savaşı öncesinde Türkmenlerin düzenlediği bu akınlar Anadolu'nun kuzeybatı uçlarındaki Bergama ve Edremit'e kadar ulaşmıştı. İmparator Manuel, Türkmen saldırılarının açık hedefi haline gelen yerleşim yerlerinin birer birer ortadan kalkmasına mani olmak amacıyla dağınık halde konumlanmış köyleri bir araya getirerek etrafını surlarla çevirdi (Khoniates, 1995, s. 103). Benzer tedbirleri Sublaion, Dorylaion ve Laodikeia gibi merkezlerde de hayata geçirdi. Aynı zamanda Türkmen akınlarına son vermek amacıyla askerî müdahalelerde de bulunuyordu. Bu saldırılar sırasında Bizans ordusunun üzerlerine geldiğini gören Türkmenler ise sürüleri ve ağırlıklarıyla beraber dağlık alanlara çekilerek kendilerini güvence altına alıyor, tehlike geçtiği anda tekrar düzlüklere inerek akınlarına devam ediyorlardı. Bu nedenle Bizans ordusu sayı ve teçhizat bakımından üstün olmasına rağmen Türkmen tehdidini ortadan kaldırmada yetersiz kalıyordu. Yaşanan bu döngü bölgedeki yerli halk ve Bizans birlikleri üzerinde yıpratıcı bir etki yaratırken psikolojik üstünlüğün de Türkmenlere geçmesine neden oluyordu.

Türkmenlerin yol açtığı bu hadiseler Türkiye Selçukluları ile Bizans arasındaki ilişkilerin giderek gerilmesine neden oluyordu. Çünkü Bizans İmparatoru Manuel, sınır güvenliğini ortadan kaldıran bu Türkmen gruplarını doğrudan II. Kılıç Arslan'a bağlı unsurlar olarak görüyor ve ülkesinde yaşanan büyük yıkımdan sultanı sorumlu tutuyordu (Lindner, 2020, s. 48, 49). Bu durumdan kurtulmak için ise perde arkasında Türkmenleri destekleyen asıl güçle mücadele edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak imparatorun öne sürdüğü bu peşin hüküm belirli açılardan tarihi gerçeklerle çelişmekteydi. Zira bu dönemde Selçuklu yönetimi ile Türkmenler arasındaki ilişkilerin güçlü bağlara dayandığını söylemek pek mümkün gözüküyor. Hayat tarzlarının etkisiyle Türkmenlerde gelişen bağımsız yaşama arzusu ve zorlu koşullar karşısında sergiledikleri hayatta kalma

mücadelesi iki taraf arasındaki ilişkilerde feodal bir yapıyı ortaya çıkarıyordu. Bu durum II. Kılıç Arslan'ın özellikle uçlarda yaşayan Türkmenler üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurmasını engelliyordu.¹ Hudut bölgelerindeki Türkmen grupları merkezi yönetimin siyasi ve stratejik planlarına ters düşen bu faaliyetleriyle Bizans'ın düşmanlığını kazanıyorlardı. Türkmenlerin feodal yapısını kavrayamayan İmparator Manuel ise kendilerine zarar veren bu grupların azmettiricisi olarak II. Kılıç Arslan'ı hedef alıyordu. Bu durum Miryokefalon Savaşı'na giden süreci hızlandırıyordu.

Türkmenler ile Bizans Ordusu Arasında Yaşanan Mücadeleler

Miryokefalon Savaşı öncesinde Türkiye Selçukluları ile Bizans arasındaki ilişkilerin bozulmasında Türkmenlerin Bizans kuvvetleri ile yaşadığı çatışmalar da etkili olmuştur. Bu çerçevede II. Kılıç Arslan döneminde Türkmenlerin Bizans ile ilk karşılaşmaları İmparator Manuel'in 1158 yılında Kilikya üzerine düzenlediği sefer sırasında gerçekleşmiştir (Ostrogorsky, 2015, s. 357). Bu dönemde Kilikya bölgesinde birçok kale ve şehri ele geçiren Ermeni Baronu II. Thoros'u cezalandırmak amacıyla Anadolu'ya geçen Manuel, Denizli bölgesinde ilerlediği sırada bir Türkmen grubuyla karşılaşmıştır. Kaynaklarda ifade edildiğine göre imparator, sayılarının fazla olmadığı anlaşılan bu gruba saldırarak büyük bir katliamda bulunmuş ve Türkmenlere ait yerleşim yerlerini tahrip etmişti. (Kinnamos, 2001, s. 131). Türkmenlerle yaşanan çatışmalar sonrasında ilerleyişine devam ederek Kilikya'ya ulaşan Manuel burada hâkimiyetini tekrar tesis etmek amacıyla çalışmalarda bulunduğu sırada tutuklu bulunan kuzeni Andronikos'un hapisten kaçtığı ve İstanbul'da kendisini tahtan indirmeye yönelik bir darbe girişiminde bulunduğu haberini alması üzerine vakit kaybetmeden İstanbul'a dönmek için yola çıktı. Zaman kazanmak için Selçuklu topraklarından geçerken, Karaman (Larende) ve Kütahya'da kalabalık Türkmen gruplarının saldırılarına maruz kaldı (Ayönü, 2014, s. 148-150; Khoniates, 1995, s. 75; Kinnamos, 2001, s. 139, 140). Kaynaklarda bu saldırılar sonucunda Bizans ordusunun ağır kayıplar verdiği ifade edilmekle beraber bu kayıpların sayısı konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Papaz Grigor (2000, s. 347), 2.000 askerin öldürüldüğünü ve 20.000

¹ Süryani Mihail'in anlatımına göre Türkmenler Miryokefalon Savaşı'ndan sonra II. Kılıç Arslan ile Manuel arasındaki barış antlaşmasından tatmin olmayarak sultana tepki göstermiş ve sulh akdedilmesine rağmen dönüş yolundaki Bizans birliklerine karşı saldırılarını devam ettirmişlerdir. Bunun üzerine Manuel kendisine refakat eden emirlere karşılıklı yeminlerden sonra gerçekleştirilen bu saldırıların sebebini sorduğunda "Bunlar bize tabi değildir." cevabını almıştır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere II. Kılıç Arslan'ın Türkmenler üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet tesis ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir (Geniş bilgi için bk. Süryani Mihail, 1944, s. 249, 250).

hayvana da el konulduğunu belirtirken, Vardan (1937, s. 204) 12.000 kişinin öldürüldüğünü bildirmektedir.

Türkmenlerin ani saldırısı sonucunda büyük kayıplar vermek suretiyle İstanbul'a ulaşan İmparator Manuel, Türkmenlere karşı büyük bir kin ve intikam hürsına bürünmüştü. Nitekim bu hislerine mani olamayarak 1159 yılında Türkmenleri cezalandırmak amacıyla ordusunu İpsala'da (Kypsella) topladı. Aynı zamanda Anadolu'daki Bizans valilerine mektuplar göndererek belirlenen tarihte her birinin Türkmenler üzerine saldırmasını emretti. Böylece Türkmenleri hazırlıksız yakalamayı ve birbirine yardım etmelerini önlemeyi amaçlıyordu. Bu düşünceyle Anadolu'ya geçen Manuel, Eskişehir'e (Dorylaion) ulaştığında birçok yerleşim yerini ele geçirdi ve bölgedeki Türkmenleri sürüleriyle beraber geri çekilmeye mecbur etti. Bizans saldırıları karşısında ilk şoku üzerlerinden atan Türkmenler ise kısa bir süre sonra verdikleri kayıpların intikamını almak maksadıyla tekrar bir araya geldiler. Toplanan Türkmen savaşçıları ansızın düzenledikleri saldırılarla birçok Bizans askerini kılıçtan geçiriyor ve aynı süratle geri çekilerek kayıplarını en aza indiriyordu. Bu saldırılar o kadar etkili olmuştu ki bir ara Manuel askerlerinden birine hâkim bir tepeye çıkarak yüksek sesle imparatorluk borazanını çalmasını emretmişti. Böylece kendisinin bizzat savaş meydanında olduğunu bildirerek düşmana korku salmak ve kendi askerlerinin de cesaretini artırmak istemişti. Ancak Manuel bu çabalarına rağmen kayda değer bir üstünlük sağlayamadı. Aksine Türkmenler gece düzenledikleri saldırılarla Bizans ordusunu giderek yıpratıyor ve zayıf düşürüyordu. Bunun yanında ağır kış şartlarının bastırmasıyla askerlerinin zor duruma düştüğünü gören İmparator Manuel, sefere devam etmenin bir yarar sağlayacağını anlayarak İstanbul'a dönme kararı aldı (Kinnamos, 2001, s. 140). Dönüş sırasında yoğun kar yağışının yolları kapatması sonucu Bizans ordusu yönünü kaybederek büyük bir felaketin eşiğine geldi. Güçlkle yerli halk tarafından Sarapata Mylonos olarak adlandırılan bölgeye ulaştıklarında imparatora yörenin Emîr'i olan Süleyman tarafından bir elçinin geldiği haberi verildi. İmparator, Türkmenlere duyduğu kızgınlığın etkisiyle elçi ile görüşmeye istekli değildi. Bu isteksizliğini de tavırlarıyla açıkça belli ediyor ve elçiye karşı küçük düşürücü ifadeler kullanmaktan sakınmıyordu. Öyle ki kendisine önerilen barış tekliflerini reddeden Manuel İstanbul'a dönmek için yoluna devam etti (Abu'l-Farac, 1999, C. 2, s. 398; İbn'ül-Esîr, 2016, C. 9, s. 330, 331; Kinnamos, 2001, s. 139-144; Koca, 2016, s. 189-191; Papaz Grigor, 2000, s. 327; Turan, 2010, s. 226; Vardan, 1937, s. 204).

İmparatorun İstanbul'a dönmesi sonrasında kendilerine karşı bir tehdit kalmadığını gören Türkmenler hemen harekete geçtiler. Amaçları imparatorun sebep olduğu kayıpların intikamını almaktı. Bu doğrultuda Denizli (Laodikeia) istikametinde ilerleyişe geçerek düzenledikleri akınlarla bölgeyi tahrip ettiler ve çok sayıda esir ele geçirdiler. İstanbul'a dönüşünün ardından böyle bir saldırının düzenlenmesi nedeniyle büyük bir üzüntüye kapılan Manuel, yaşadığı acının tazeliğiyle hemen ordusunu hazırlayarak Konya üzerine yürümek istedi. Ancak böyle bir savaşa hazırlanmak uzun süre gerektirdiğinden isteğine ulaşmadan eli kolu bağlı bir şekilde yaşananları sineye çekmek zorunda kaldı (Kinnamos, 2001, s. 145).

Bu gelişmelerden anlaşılıyor ki Türkmenler, II. Kılıç Arslan'ın saltanatının ilk yıllarından itibaren Batı Anadolu bölgesinde aktif bir rol oynamıştır. Sınır bölgelerine yerleşen Türkmen grupları sahip oldukları askerî yetenekler sayesinde Bizans birliklerine ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bu durum Bizans'ı kendi topraklarında bile güvensiz hale getirmiştir. Öte yandan İmparator Manuel, Türkmenlerin yol açtığı sıkıntıları ortadan kaldırmaya yönelik seferlerinde de istediği sonucu elde edememiştir. Türkmenler, Bizans'ın saldırıları sırasında coğrafi koşulların sağladığı imkânları kullanarak dağlık arazilere çekilmişler ve kendilerini güvence altına almışlardır. Tehlikenin geçmesiyle birlikte bölgedeki akın ve yağmalarına kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Bu durum büyük zahmetlerle çıktığı seferlerin bir sonuç getirmediğini gören Bizans imparatorunu büyük bir çaresizliğin içine sürükleyerek psikolojik üstünlüğü kaybetmesine neden olmuştur.

Türkmenlerin, Bizans birlikleriyle diğer bir karşılaşması, 1161 yılında İmparator Manuel tarafından daha önce Filistin'e gönderilen İonnes Kontostephanos'un geri dönüşü sırasında gerçekleşmiştir (Ayönü, 2014, s. 154). Batı Anadolu'da beraberindeki şövalyelerle ilerlemekte olan İonnes Kontostephanos, sayıları 22.000'den fazla olduğu anlaşılan bir Türkmen topluluğunun saldırısına maruz kalmıştı. Ugradıkları saldırının etkisiyle büyük şaşkınlığa düşen Bizans birlikleri hemen yakında bulunan bir tepeye sığındı. Bir süre sonra mevzilendikleri tepeden aşağıya inerek Türkmenlere saldırmaya başladılar. Yaptıkları hücumlarla Türkmenleri geri çekilmeye zorladıktan sonra birçoğunu esir aldılar. Bu durum karşında II. Kılıç Arslan'ın barış teklifinde bulunması üzerine taraflar arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmada Türkmenlere dair bir madde de yer alıyordu. Buna göre II. Kılıç Arslan, kendisinin izni dâhilinde hiçbir Türk'ün Bizans topraklarına ayak basmayacağını ve diğer

Türk beyliklerinden birisi Bizans topraklarına zarar vermeye kalkışırsa hemen ona savaş açacağını kabul ediyordu (Kinnamos, 2001, s. 146).

Türkmenlerin, Türkiye Selçuklu Devleti ile Bizans arasındaki siyasi ilişkilerde yer edinmesi imzalanan bu antlaşmayla sınırlı kalmamıştır. II. Kılıç Arslan'ın İmparator Manuel tarafından kendisine karşı kurulan ittifak çemberini dağıtmak amacıyla 1162 yılında İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Türkmenlerle ilgili konular da gündeme gelmiştir. Yapılan görüşmeler sırasında Türkmenlerden duyduğu rahatsızlığı ilk ağızdan dile getiren İmparator Manuel, imzalanan antlaşmayla meselesinin çözümü için II. Kılıç Arslan'dan yazılı taahhüt almıştır. Bir yıl önceki antlaşmanın devamı olarak II. Kılıç Arslan Türkmenlerin Bizans topraklarına karşı saldırılarını engellemeyi, buna uymayanları ise cezalandırmayı kabul etmiştir.

1162 yılında İmparator Manuel ile Sultan II. Kılıç Arslan arasında imzalanan antlaşma 13 yıl gibi uzun sayılabilecek bir barış sürecini başlatmıştı. Aslında bu uzun barış sürecinden iki taraf da azamî ölçüde yararlanmıştı. II. Kılıç Arslan bu zaman zarfında Anadolu'daki rakiplerine üstünlük sağlayarak tekrar büyük bir güç haline gelmişti. Aynı şekilde İmparator Manuel de sürekli sorun yaşadığı batı sınırındaki meselelerle ilgilenme fırsatı bulmuştu. Bu nedenle iki devlet arasındaki ilişkiler dostane şekilde devam etmekteydi. Barış sürecinden istifade eden bir diğer taraf da Türkmenler olmuştu. Batı Anadolu bölgesinde özellikle Eskişehir çevresinde sayıları 100.000'i aşan Türkmen grupları feodal yapıları gereği hiçbir çekince yaşamadan Bizans sınırlarına yağmalı akınlar düzenliyorlardı (Turan, 2010, s. 231). Bir taraftan Denizli, diğer taraftan da Kırkağaç, Bergama ve Edremit bölgelerine kadar ilerleyerek büyük ganimetler elde ediyorlardı. Önlerine çıkan şehirleri kuşatıyor ve yerli halkı da teslim olmaya zorluyorlardı. Şehir direniş gösterdiğinde ise yılgınlığa düşmeden saldırılarına devam ederek halkın direncini kırıyorlardı (Göka, 2019, s. 46). Öyle anlaşılıyor ki bu barış sürecinden en çok Türkmenler fayda sağlamıştı.

Bu dönemde Türkmenler Sandıklı Ovası'na kadar ilerlemişti. Bahsi geçen bölge aynı zamanda Türk-Bizans sınırını teşkil ediyordu. Osman Turan'ın seyyah Herevi'den aktardığına göre Sultan Höyüğü (Sultan ölü) kâfir hududu olup, Ab-ı germ yani ılıca olarak isimlendirilmişti. Ayrıca bu bölge Rumcada hamam anlamına gelen al-Thirma (termal su) olarak isimlendiriliyor ve hasta olanlar şifa bulmak amacıyla bu suları kullanıyordu. Bunun yanında sınıra yakın bir tepenin

üzerinde Battal Gazi'nin² mezarı ve Amurîyye'de Mu'tasım³ ile gelerek şehit olanların kabirleri yer alıyordu (Herevi, 2010, s. 232). Bu anlatıdan yola çıkarak Türkmenlerin hudut noktası olan Sandıklı bölgesinde toplandıkları ve bir süre sonra bu bölgeyi istila ettiklerini söylemek mümkündür. Çünkü İmparator Manuel 1173 yılında sınır bölgesine yayılan Türkmenleri uzaklaştırmak amacıyla sefere çıkmış ve Pentapolis'i ele geçirmişti. Pek çok esir ve hayvan ele geçirdikten sonra da İstanbul'a dönmüştü (Khoniates, 1995, s. 85). Ancak bu seferde elde edilen başarı İmparator Manuel'in beklentilerini karşılamamış ve Türkmen akınlarını durdurmaya yeterli gelmemişti. Bu seferlerinden birisi sırasında bölgenin Emîri Süleyman Manuel'in huzuruna gelerek görüşmek istediğini bildirdi. Bu talebi kabul edildikten sonra Süleyman beraberinde getirdiği değerli eşya ve cins yörük atlarını hediye olarak takdim etti. Sınır bölgelerinde yaşananlardan II. Kılıç Arslan'ın sorumlu olmadığını ve Türkmenlerin otorite dinlemeksizin kendi başlarına hareket ettiklerini bildirdi. Süleyman'ın anlattıklarına ilk başlarda kulak asmayan imparator maharetli elçinin telkinleri sonucunda yumuşayarak II. Kılıç Arslan'ın 1162 yılında yapılan antlaşmaya uygun davranması hususunda uyarılarda bulunmak suretiyle elçiyi geri gönderdi. (Cahen, 2011, s. 41; Çay, 1987, s. 53-54; Khoniates, 1995, s. 85).

1173 yılından sonra Türkiye Selçuklu Devleti ve Bizans arasındaki temel mesele Türkmenler olmuştu. Nitekim iki taraf arasında alınan hiçbir karar Türkmenleri durduramıyordu. Bu durum karşısında büyük sıkıntıya düşen imparator ise uyguladığı güvenlik politikasının yeterli gelmediğini görmüş ve Türkmen akınlarını engellemek amacıyla yeni çözüm yolları bulmaya çalışmıştır.

İmparator Manuel'in Türkmen Akınlarına Karşı Aldığı Önlemler

İmparator Manuel, düzenlediği seferler sonucunda ıssız vaziyetteki sınırlarını Türkmenlere karşı koruyamayacağını anlamıştır (Cahen, 2011, s. 36-37). Bu nedenle yeni önlemlere başvurarak sayıca daha az ancak seçme askerlerden oluşan profesyonel ordularla mücadele etme yolunu seçmiştir. Büyük olasılıkla Türkmenlerin hareketli ve savaşçı yapıları karşısında onlara benzer özelliklere

² Asıl adı Abdullah olan Battal Gazi'nin 717-740 dolaylarında Emevilerin Bizans'a karşı gerçekleştirdiği mücadelelerde önemli rol üstlendiği ve Mesleme b. Abdülmelik'in 717 yılındaki İstanbul kuşatmasına katıldığı ardından Bizans İmparatoru III. Leo'ya karşı gerçekleştirilen Akroinon (Afyon) Savaşı'nda şehit düşerek Eskişehir'in güneybatısına defnedildiği bilinmektedir (Geniş bilgi için bk. Ocak, 1992, s. 204; Vasiliev, 2016, s. 227).

³ Abbasi Halifesi Mu'tasım 838 yılında Samarra'dan yola çıkarak Anadolu'nun iç kısımlarına kadar ilerlemiş ve Amurîyye (Amorion) şehrini ele geçirmiştir. Burada bahsi geçen şehit kabirlerin şehrin kuşatması sırasında görev alan Müslümanlara ait olması gerekir (Geniş bilgi için bk. Hitti, 2011, s. 410; Norwich, 2013, s. 52; Vasiliev, 2016, s. 320).

sahip birlikler kurmayı amaçlamıştır. Oluşturduğu yeni birlikleri Bizans komutanlarının öncülüğünde Anadolu'ya göndererek Türkmenlerin sebep olduğu tahribata son vermeye çalışmıştır. Bunun yanında sınır bölgelerindeki müstahkem mevzileri de yeniden inşa ettirerek hudut güvenliğini artırmayı amaçlamıştır.

Bizans Komutanlarının Türkmenler Üzerine Düzenledikleri Seferler

İmparator Manuel, besledikleri hayvan sürüleri ile kendilerine uygun otlak arayan Türkmenlerin sınır ihlallerini ve Bizans ülkesine düzenledikleri akınları daha fazla sineye çekmek istemiyordu. Bu nedenle her açıdan iyi yetişmiş profesyonel askerlerden müteşekkil birlikler oluşturarak 1173 yılında önce Gudelios Tzykandeles daha sonra da Mikhail Angelos'un komutasında Türkmenler üzerine gönderdi. Bu birlikler Türkmenlerin yaşadığı bölgeye ulaştığında komutanlar arasında gerçekleştirilen istişarelerde gece taarruz etmenin daha faydalı olacağına karar verildi. Ayrıca gece baskını sırasında kullanılmak üzere bir parola belirlendi. Buna göre saldırı sırasında herkes "Sideros" yani "demir" diye bağırarak ve kendilerini düşmandan bu yol ile ayıracaktı. Bu parolayı söylemeyenleri ise öldürecekti. Gece karanlığının çökmesiyle hazırlıklarını tamamlayan Bizans birlikleri aniden Türkmenlerin üzerine saldırıya geçti. Bizans askerleri anlaştıkları üzere çatışma sırasında parolayı bağırmayan herkesi öldürmeye başladı. Ancak aradan kısa bir süre geçtikten sonra Türkmenler Bizans askerlerinin sürekli tekrarlayıp durdukları sözün ne anlama geldiğini anladılar. Bunun Bizans askeri arasında bir parola olduğunun farkedilmesi üzerine Türkmenler de bu sözü bağırarak düşmanın planlarını bozmaya çalıştılar. Bu şekilde sabahın ilk ışıklarına kadar savaş alanı Sideros sesleriyle yankılandı (Khoniates, 1995, s. 86).

Bizans İmparatoru Manuel'in, Türkmenlere karşı profesyonel askerlerden oluşturduğu birlikler daha hareketli ve planlı bir mücadeleyi ortaya koymalarına rağmen Türkmenlerin akınlarını durdurmaya mani olamamıştır. Dolayısıyla İmparator Manuel profesyonel ordularla gerçekleştirilen mücadele başarılı olmayanınca farklı savunma önlemlerine yönelmiştir.

Sınır Bölgelerinde Müstahkem Mevkilerin Oluşturulması

İmparator Manuel, Türkmen saldırıları sonucunda yıkılmaya yüz tutan Bizans yerleşim yerlerini yeniden düzenleyerek güvenlik önlemlerini artırmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda oluşturulan müstahkem mevkilerin başında Edremit ve Bergama bölgelerindeki yerleşim yerleri gelmekteydi. Bu dönemde Anadolu'nun kuzeybatı uçlarına kadar ilerleyen Türkmenler bölgede yaşayan yerli halka oldukça zarar veriyorlardı. Zira söz konusu bölgelerin yerleşim düzeni

birbirinden ayrı ve uzak kurulmuş köylerden oluşuyordu. Açık arazide bulunan bu köyler herhangi bir tehlike durumunda sığınabilecekleri bir savunma sisteminden de yoksundu. Bu nedenle Türkmenlerin saldırılarına karşı hiçbir direniş gösteremiyorlardı. İmparator Manuel, bölge halkının can ve mal güvenliğini tehlikeye atan bu durum karşısında dağınık yerleşim düzenine göre oluşturulmuş köyleri bir araya getirerek etrafını yüksek surlarla çevirdi. Böylece Türkmen saldırıları karşısına müstahkem bölgeler oluşturdu. Daha sonra Neokastra olarak isimlendirilen bu yerleşim yerlerine merkezden idareciler atandı ve her yıl hazineye vergi ödemesi sağlanarak taşra teşkilatındaki yapılanmaya dâhil edildi (Khoniates, 1995, s. 103).

İmparator Manuel, Edremit ve Bergama'nın tahkim edilmesinden sonra 1175 yılında Türkmen akınlarıyla harabeye dönen Dorylaion'u yeniden inşa ettirdi. Batı Anadolu'ya hâkim olmak için Dorylaion ve çevresinin ele geçirilmesi gerektiğinin bilincinde olan imparator, bizzat sırtında taş taşıyarak şehrin inşasına yardım etti. Şehrin tahkimi tamamlandıktan sonra da içine bir garnizon yerleştirdi. Bu durum Dorylaion ve çevresinde bulunan 2,000 Türkmen'in bölgeyi terk etmesine yol açtı. Böylece İmparator Manuel hem bölgedeki Türkmen varlığına büyük bir darbe vurmuş hem de kuzeybatı-güneydoğu çapraz yolunun kontrolünü ele geçirmişti (Demirkent, 2005, s. 94, 95; Khoniates, 1995, s. 121, 122; Kinnamos, 2001, s. 211).

İmparator Manuel Dorylaion'un tahkimatının tamamlanmasının ardından Sublaion (Homa) kalesinin yıkıntısı üzerine yeni bir kale inşa ettirdi. Böylece Orta Anadolu'dan Menderes vadisine inen yolları kontrol altına almaya çalıştı (Baykara, 2007, s. 52; Khoniates, 1995, s. 121, 122; Kinnamos, 2001, s. 211). Ancak Türkmenlere karşı alınan bu tedbirler onların saldırılarına engel olamadı. Artan Türkmen baskısının etkisiyle meseleye kesin olarak çözüm bulmak isteyen imparator büyük bir ordu oluşturdu ve bu orduyu Latin ve Kuman birlikleriyle takviye etti. Konya surlarını yıkmak için yola çıkan Manuel, Tribzitze geçitinde Selçuklu birliklerinin saldırısına uğrayarak büyük bir felakete uğradı (Khoniates, 1995, s. 123, 124).

SONUÇ

Anadolu'nun Türk yurdu olduğunun tescillendiği Miryokefalon Savaşı'nın çıkmasında sadece II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki güç dengesini kendi lehine çevirmesi etkili olmamıştır. Bu dönemde Bizans sınırındaki uç bölgelerde sayıları oldukça artan Türkmen topluluklarının konar-göçer yaşam tarzı içinde ortaya koydukları faaliyetler de bu savaşın çıkmasında rol oynamıştır. Türkmenler büyük sürüler halinde hayvanlarına verimli otlak bulmak amacıyla sınır ihlallerinde bulunarak Bizans topraklarının iç kısımlarına kadar ilerlemişlerdir. Ayrıca göçebe

yaşam içinde kendi başlarına üretemedikleri ürünleri temin etmek maksadıyla Bizans yerleşim yerlerine akınlar düzenlemişlerdir. Öte yandan gerçekleştirdikleri saldırılarla Bizans ordusunu yıpratmışlar ve büyük kayıp vermelerine yol açmışlardır. Bu gelişmeler Miryokefalon Savaşı öncesinde Türkiye Selçukluları ve Bizans ilişkileri üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Nitekim Batı Anadolu'da Bizans'tan gelebilecek saldırılara karşı sınır güvenliğini sağlayan Türkmen toplulukları yaşam koşulları içinde sergiledikleri davranışlarla II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a yönelik politikalarında sorunlara yol açmıştır. Yerleşik düzene sahip olan Türkiye Selçukluları ile göçebe toplum yapısına göre örgütlenmiş Türkmenlerin farklı önceliklere sahip olması taraflar arasında feodal bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Ancak bu ilişkiyi anlayamayan İmparator Manuel, Türkmenlerin yol açtığı tüm olumsuzluklardan II. Kılıç Arslan'ı sorumlu tutmuş ve Türkmenlere mani olmadığı gerekçesiyle Selçuklu sultanına suçlamalarda bulunmuştur. Kendisi birçok defa Türkmenlerin sebep olduğu yıkımı engellemek amacıyla sefer düzenlemesine rağmen başarılı olamayarak farklı önlemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Oluşturduğu profesyonel birlikler ve sınır bölgelerinde kurduğu müstahkem mevkiiler Türkmenlerin akınlarını durdurmaya yeterli olmamıştır. Bu durum Miryokefalon Savaşı'nı kaçınılmaz hale getirmiştir.

EXTENDED SUMMARY

After Sultan Masud's death in 1155, Kilij Arslan II, who ascended to the Turkish Seljuk throne, had to deal with internal and external problems in the first years of his reign. After counteracting his brothers and statesmen who threatened his power in the country, he struggled with the Byzantine Empire, the Danishmends, the Armenian Kingdom and the Mosul-Aleppo Atabeg State. In the face of these attacks against him, Kilij Arslan II tried to follow a policy based on war with rival Turkish states in the East and peace with the Byzantine Empire in the West. However, the activities of the Turkomans, whose numbers had increased considerably on the Byzantine border in this period, under the influence of their nomadic lifestyles, negatively affected the policies of Kilij Arslan II towards Byzantium. The Turkoman communities, whose main livelihood was livestock, violated the Byzantine borders in order to find grazing land and the raids they organized on Byzantine settlements caused the relations between the Turkish Seljuks and the Byzantine Empire to be strained. Emperor Manuel, who could not grasp the relations between the Turkomans and the Seljuk administration, blamed Kilij Arslan II for the destruction caused by the Turkomans and organized many expeditions in order to punish the Turkomans and prevent the Turkish Seljuks

from gaining power, but he could not achieve the desired success in these campaigns. Thereupon, Emperor Manuel, who put into practice the classical Byzantine strategy, brought together the opponents of Kilij Arslan II and formed a great alliance circle. Realizing that he could not dissolve this alliance, which was against him, Kilij Arslan II went to Istanbul in 1162 with the thought of removing the emperor from the alliance. In the treaty signed here, Kilij Arslan II agreed to prevent the Turkomans attacks against Byzantium. However, after the increase in the influx of the Turkomans from 1173, Emperor Manuel took new defensive measures. First, he tried to stop the Turkomans by forming professional associations. Then he established fortified positions in Bergama, Edremit, Sublaion and Dorylaion. However, when all these measures were insufficient to prevent the Turkoman raids, he gathered a large army in order to expel the Turks from Anatolia and organized an expedition against the Turkish Seljuks. After the great victory of Kilij Arslan II in the Battle of Myryokephalon in 1176, it registered that Anatolia is the Turkish homeland.

KAYNAKÇA

- G. Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac tarihi* (C. 2). (Doğrul, Ö. R. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Altan, E. (2002). Myriokephalon (Karamıkbeli) savaşının Anadolu Türk tarihindeki yeri. *Türkler ansiklopedisi* (C. 6, s. 630-634). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Ayaönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ayiter, K. (1976). Myriokephalon savaşı nerede olmuştu?. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* içinde II/(689-701). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Baykara, T. (2007). *Selçuklular ve beylikler çağında Denizli*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Cahen, C. (2011). *Osmanlılardan önce Anadolu* (Ünyepazarıcı, E. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Clausewitz, C. V. (2018). *Savaş üzerine* (Çeliker, H. F. Çev.). İstanbul: Alfa Yay.
- Çay, A. (1984). *Anadolu'nun Türkleşmesinde dönüm noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) zaferi*. İstanbul: Orkun Yay.
- Çay, A. (1987). *II. Kılıç Arslan*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Demirkent, I. (2005). Bizans imparatorluğu devrinde Dorylaion. *Bizans Tarihi Yazıtları*. İstanbul: Dünya Yay.
- Dirimtekin, F. (1944). *Konya ve Düzbel*. İstanbul: Ahmet Sait Mat.
- Eickhoff, E. (1976). Der ort der schlacht von Myriokephalon. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* içinde II/(679-688). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbnü'l-Esir (2016). *El-Kamil fi't Tarih* (C. 9) (Ağırakça, A., EryarsoyB., Tüccart, Z., Özyayın, A., Apaydın, Y., Köşe, A. Çev.). İstanbul: Ocak Yay.
- Göka, E. (2019). *Türk'ün göçebe ruhu*. İstanbul: Kapı Yay.
- Hiiti, K. (2011). *Siyasi ve kültürel İslam tarihi* (Tuğ, S. Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve dış dünya* (Suveren, Ö. Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.
- Khoniates, N. (1995). *Historia, İonnes ve Manuel Komnenos devirleri* (Işıltan, F. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kinnamos, I. (2001). *Historia* (1118-1176) (Demirkent, I. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Koca, S. (1997). *Dandanakan'dan Malazgirt'e*. Giresun
- Koca, S. (2002). Sir Derya (Ceyhun) boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler). *Türkler ansiklopedisi* (C. 4, s. 529-551). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Koca, S. (2015). *Anadolu Türk beylikleri tarihi*. Ankara: Berikan Yay.
- Koca, S. (2016). *Türkiye Selçukluları tarihi*. Ankara: Berikan Yay.
- Köymen, M. A. (1977). 801. Yıldönümü münasebetiyle Miriyokefalon meydan muharebesi. *Milli Kültür Dergisi*, I/(26), 26-30.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Lindner, R. P. (2020). *Göçebeler ve Osmanlılar* (Günay, M. Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçukluları, Bir hanedanın evrimi* (Akpınar, Ö. Çev.). İstanbul: İletişim Yay.

- Norwich, J. J. (2013). *Bizans yükseliş dönemi (MS 803-1081)* (Riegel, S. H. Çev.). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Ocak, A. Y. (1992). Battal Gazi. *TDV İslam ansiklopedisi* (C. 5, s. 204-205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans devleti tarihi* (İşıltan, F. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Polat, M. S. (1997). Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İctimaî ve İktisadi Hayat (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Erişim adresi:
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=PrX8zyPWu5XnSvW1XQUscA&no=PrX8zyPWu5XnSvW1XQUscA>
- Polat, M. S. (2004). *Selçuklu göçerlerinin dünyası Karaçuk'tan Aziz George kolu'na*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Papaz Grigor (2000). *Papaz Grigor'un zeyli* (1136-1162) (Andreasyan, H. D. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Süryani Mihail (1944). *Süryani Patrik Mikail'in vakainamesi* (1042-1195) (Andreasyan, H. D. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha.
- Şekecioğlu, H. (1967). Miryofatlon zaferi ve yerin stratejik önemi. *Türk Kültür Dergisi*, V/(59), 831-836.
- Turfan, K. (1986). Myriokephalon savaşının yeri üzerine yeni araştırmalar. X. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri* içinde III/(s. 1117-1155). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Turan, O. (2010). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Umar, B. (1990). Myriokephalon savaşının yeri: Çivril yakınında Kûfi vadisi. *Belleten*, LIV/(209), 99-116.
- Vardan (1937). Türk fütuhâtı tarihi (Andreasyan, H. D. Çev.). *Tarih Semineri Dergisi*, 154-244. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Vasiliev, A. A. (2016). *Bizans imparatorluğu tarihi* (Akçal, T. Çev.). İstanbul: Alfa Yay.
- Vryonis, S. Jr. (2020). *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin çöküşü ve 11. yüzyıldan başlayarak 15. yüzyıla kadar İslamlaşma* (Erman, İ. Çev.). İstanbul: Kalkedon Yay.
- Vryonis S. Jr. (2021). Küçük Asya'da göçebeleşme ve İslamlaşma. İ. Aslan (Ed.), *Osmanlı öncesi Anadolu'da pastoral yaşam* (s. 11-61). İstanbul: Post Yay.
- Yaprakçı, B. H. (1983). *Sultandağ geçidi (Myriokephalon) savaşı*. Isparta: Akdeniz Üniversitesi Isparta Mühendislik Fakültesi Mat.